

סיון תשי"ד. חוברת ג' ד'

אתר דעת - המכללה האקדמית בראשון לציון

המקרא ודרכי הוראתו

ד"ר י. שכטר, ד"ר מ. בלוק,
נ. גבריאלי, ע. אמיתי, ד"ר צ.
אדר, מ. אלון, מ. דובשני, ד"ר
מ. נאור, י. א. זיידמן

החידושים

בנייה לדברי נביאים
ופסיכיאטריה

ד"ר י. הררי
"מידות" בפירוש המקרא

נ. ה. טורזסיני
שירת איוב כיצירה ספרותית

א. שמיר
הבחינות בחיבור עברי

א. נאמן
בית-ספר עברי מתוכנן

הסדרות המורים העבריים
בישראל

תוכן העניינים

לחקר המקרא ולדרכי הוראתו :

ערכם החינוכי של כתבי־הקודש	ד"ר יוסף שכטר
הוראת המקרא בביה"ס התיכון	ד"ר מאיר בלוך
הוראת המקרא בביה"ס היסודי	נ. גבריאל
הוראת סיפורי־המקרא בכיתות ב'—ג'	עובד אמיתי
להוראת הנבואה והנביאים בביה"ס התיכון	ד"ר צבי אדר
החברה המקראית (נושא תנכי בכיתות ההמשך)	מוני אלון
הנהגת המדינה לפי התנ"ך (נושא לביה"ס התיכון)	מנשה דובשני
ביאור גיאוגרפי לתנ"ך	ד"ר מנחם גאור
מ. ד. קאסוטו כחוקר המקרא	י. א. זיידמן
"מידות" בפירוש המקרא	ד"ר יוסף הררי (ברגרי)
שירת איוב כיצירה ספרותית	פרופ' נ. ה. טורסיני
בשולי בחינות־הגמר בחיבור עברי	א. שמיר
בית־ספר תיכון מתוכנן	אהרן נאמן

דברי מחברים על ספריהם :

א) דקדוק הלשון העברית	צבי הר־זהב
ב) הלוח העברי ושימושו בכרונולוגיה	א. א. עקביא

ביקורת זיבליוגרפיה

הערכים החינוכיים של התנ"ך לצ. אדר / י. א. זיידמן ; "התילים" ו"משל" בפירושו של א. ש. הרטום / י. יעקבסון ; סי יהושע בפירושם של י. איצור וי. א. זיידמן / אשר חזייר ; חקר המקרא כימינו, מאסף אנגלי בעריכת האולי / ד"ר מ. גוטשטיין ; אנתולוגיה מקראית לג. אלקושי / נ. טמיר ; צמחי התנ"ך למולדקה / אוריה פלדמן ; מחקרים בלשון ביאליק ויליג לאברהם אברונין / יצחק פריץ ; לביקורתו של ד"ר גוטשטיין / מ. יואלי ; ראשי פרקים בתלמוד לי"ל ברוך / י. א. זיידמן ; מבוא לספרות התלמוד לע. צ. מלמד / ב. דהפרין ; חובי "דברים" לד. רחמני / ב. ד. פ. ; "מעיינות", ד' / ב. ד. פ. ; ארץ־ישראל המערבית למ. בן־ארי / אברהם שלמון ; "הטבע והארץ" איננו / א. שלמון ; חשבון והנדסה (לכיתה ה') לואב אלפרין / מ. כ. מכהן ; מה אספר לילדי ? לי. הורביץ ושי. נבון / י. מאיר ; מבחר שירת אמריקה לתוכן אכינעס / אתר טרטי ; "תבל", ספרי מדע והשכל לנוער / מ.

נתקבל במערכת.

מ"ד קאסוטו כחוקר המקרא

פרקים מסוימים שבספריו, — יש בהם כדי קביעת עמדתו לנוסח המקרא המקובל ולדרך ביאורי כתובים בשיטת תיקונים, כפי שנתרווחה בביקורת המקרא הקיצונית.

בסקירתנו הבאה נדבר על חידושי המרובים של קאסוטו לפי סדר הופעתם של ספריו בעבר-רית.

נפתח בהבהרת עמדתו כלפי השערת המקור-רות במקרא.

א

משנת 1925 ואילך היה מ"ד קאסוטו נוהג באוניברסיטת פירנצי (איטליה הצפונית) שיעורים בספרי התורה, כבר אז הרגיש, שכל הקושיות המתעוררות בלבו של מעיין בלתי-משוחד עם קריאת התורה — אין לפתור אותן בדרך ההשערות, הרווחות בקרב מבקרי המקרא, וכבר אז העביר מחדש את כל הבעיות בכור מיבחן עצמאי. לעבודה זו הקדיש שורה שלמה של מאמרים באיטלקית, בעברית ובגרמנית; לסוף סיכם את דבריו בספר עמוק-ותכן ורב-היקף באיטלקית, שהופיע בשנת 1934, מטעם האוניברסיטה שבפירנצי ובתמיכת האקדמיה האיטלקית*.)

לאחר זמן, כשנתמנה מ"ד קאסוטו פרופיסור למקרא באוניברסיטה העברית בירושלים, הוזמן לתת שורת הרצאות לפני מורים ומשכילים על נושאים מקראיים. ההרצאות הללו, שנתקיימו בירושלים באולם ספריית שוקן, עוררו חוויות עמוקות בקרב השומעים, הודות לבהירות הדברים וליפי המבנה, ובייחוד — הודות לחידושם

נחלתו של פרופ' קאסוטו ז"ל — בשדה המקרא — היא עתירת נכסים. אמנם לא השאיר ספרים רבי-כמות, אבל יש בעזבונו המדעי-ספרותי משום מורשה לדורנו ולדורות הבאים. במחקריו ובפירושיו נגע כמעט בכל בעיות המקרא, ואף שלא כולן נתפרשו במובלט, הרי באותם המחקרים והפירושים מרומז פתרון הבעיות במובלע. מדרך פתרוננו את בעיית המקורות בתורה (בספרו "תורת התעודות וסידורם של ספרי התורה", בספרו "מאדם עד נח", וכן ב"מנה עד אברהם" וגם בפירושו על ס' שמות כולו) — ניתן לנו למצוא פתרון גם לסי' ויקרא (מקור כ') — ספר תורת כהנים), אף נמצא בספרים הנ"ל דרך להבנת ספר דברים (מקור ד' בלשון המבקרים). מחקרו על שירת עליה קדומה בישראל ("כנסת", ח, תש"ג, עמ' 121 ואילך) פותח אפקים חדשים ורחבים להסברתן והבהרתן של כמה וכמה פרשיות-יסוד בתורה, בנביאים ובספרי כתובים. אופן פירושיו והבנתו את הכתובים בספר שמות עשוי להדריך פרשן מהונן, היודע ללמוד מן המפורש על הסתום, ולהקיש ממקום אחד למקום אחר — לפרש לפי שיטת קאסוטו גם בשאר ספרי התורה.

מדבריו המפורזים במאמרים ובמבואות לספרים או בסיכומים להם, על יחס הזמנים בין התורה לנבואה (אם התורה קודמת לנבואה, או להיפך), ומהרצאתו בכינוס העולמי למדעי היהדות (ירושלים, תש"ז) על "סמיכות הפרשיות וסידורן בספרי המקרא" — נוכל להסיק מסקנות מקיפות וכוללות על ספרי הנבואה, הן מבחינת סדר הזמנים והן מבחינת סידור הפרשיות.

מסקנותיו של קאסוטו לגבי סגנון המקרא, שהועלו למעלת כללים בספרו "האלה ענת", וכן פירושיו לביטויים וניבים סתומים, פירושים המפורזים פה ושם או המרוכזים במבואות וב-

* La Questione della Genesi

כתבי הפקולטה לספרות ולפילוסופיה של האוניברסיטה הממלכתית בפירנצי, סידרה שלישיית, כרך א'.

והמקום. נכון — משיב קאסוטו — אבל דווקא זה מעניין, שסגנון הזמן והמקום הטביע את חותמו המובהק על עבודתם של אותם שני החוקרים. אחרי עשרות בשנים עבר המחקר — הן בבעיית המקרא והן ביצירת הומירוס — לגרמניה. ואף פה אנו רואים כיצד אווירה רוחנית כללית מכוונת את דרכי החקירה של שני חוקרים שונים: מצד אחד פירסם פרופ' אייכהורן את ספרו: *Einleitung ins alte Testament* ומצד שני פירסם פרופ' וולף את ספרו — *Prolegomena ad Homerum*. גם פה, שני שמות הספרים מקבילים זה לזה: זה "מבוא" וזה "מבוא". וגם פה, אין הקבלה בשמות הספרים דבר שבמקרה, אלא סימן מובהק הם להקבלה בגישה ולטכסטים ובדרכי-עבודה מקבילות. ואכן שני החוקרים — כל אחד בתחומו — הגיעו לידי מסקנות דומות: "כאן — להנחת תעודות מקוריות עצמאיות ששימשו יסוד לספרי התורה, ושם — להנחת תעודות מקוריות עצמאיות, ששימשו יסוד לשירות ההומיריות".

ואם כך הדבר, מטיל קאסוטו ספק באובייקטיביות של ההשערות בדבר פתרון בעיית המקרא. ראו, שהרי, אם אתה רואה הקבלות — בתקופה, בגישה, ואף בשם — בשני תחומי מחקר שונים, הרי מותר להטיל ספק בערך האובייקטיביות של המסקנות. להיפך: כאן מתעורר חשש, שמא יסוד סובייקטיבי משותף כיוון את דרך החקירה של שני חוקרים שונים. ואם כך, מותר לומר, שלא עובדות אובייקטיביות לפנינו, אלא השערות צדדיות סובייקטיביות של חוקרים.

ומאחר שהשערת המקורות מתבססת בעיקרה על החלק הסיפורי שבתורה (וביחוד על ס' בראשית), ריכוז קאסוטו את מחקרו בספר זה. עתה נראה מהי הבעיה:

שעה שאדם מדפדף בס' בראשית, הוא נתקל בשמות אלוהות המתחלפים: פעם אנו מוצאים את השם בן ארבע האותיות (שם הויה) ופעם את השם אלוהים. עובדה זו שימשה נקודת-מוצא לשיטת המקורות במקרא. למשל, בפרשה הראשונה של ס' בראשית אנו קוראים: בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ וכו' וכו',

הרב ולכוח השיכנוע שהיה בהם. אותם שיעורי-חוץ כונסו אחר כך לספר נאה**), שעליו נייחד את הדיבור בראשונה.

הספר דן בהשערת המקורות; הוא מכוון לכחילתה לקהל הרחב, ולכן הוא כתוב בהסברה קלה ופשוטה. בעקבות ספרו הגדול באיטלקית, שהזכרנו זה עתה, מתחיל כאן קאסוטו לבדוק בדיקה יסודית את השערת המקורות, או "תורת התעודות" בלשונו. ההרצאה הראשונה כוללת את תולדות הבעיה והנסיגות לפתרה. המרצה מקביל את תולדות הבעיה של שירת הומירוס לתולדות בעיית המקרא; כאן הוא מראה הקבלה מפתיעה בין מהלך הדיעות וההשערות בחקר הומירוס לבין מהלך הדיעות וההשערות בחקר המקרא; בכל דור ודור דומות הדיעות וההשערות בנוגע לבעיה הראשונה לאלה השוררות באותו זמן בנוגע לבעיה השנייה. הרופא הצרפתי אסטרוק (שהיה רק חובב בחקר המקרא) בחן את כל הס' בראשית ותחילת ס' שמות, וקבע, שמשם השתמש בשתי תעודות ראשיות ובכמה קטעים של תעודות משניות. אסטרוק נחשב למייסדה הראשון של שיטת המקורות, וזכה בתואר "אבי תורת התעודות". גם בנוגע לספרי הומירוס, הונחו היסודות הראשונים להשקפות חדשות על ידי חוקר-חובב — אבא דאובינייק; ואף הוא זכה לתואר — "אבי הבעיה ההומירית". אובינייק הביע, בספר שהוסיף פיע אחרי מותו (בתחילת המאה י"ח), את הדעה, שבשירות ההומיריות אין לפנינו יצירות אחידות, אלא קובצי שירים, שמעיקרם היו נפרדים ונבדלים זה מזה. ופלא הדבר: אף שמות שני הספרים של שני חוקרים-חובבים אלה נמצאו דומים: ספרו של אסטרוק נקרא בשם: *Conjectures* וכן מתחיל שמו של הספר הדין בבעיה ההומירית *Conjectures*. תאמרו: "סגנון הזמן

** "תורת התעודות וסידורם של ספרי התורה" מאת מ. ד. קאסוטו, מהדורה ראשונה, הוצאת האוניברסיטה העברית, ירושלים, תש"ב; מהדורה שנייה, הוצאת הספרים של שם י"ל מאגנס ליד האוניברסיטה העברית בירושלים, תשי"ג.

כאדון העולם וכבוחר בעמו". ולאחר שהכירו אבותינו שאין אלהים אלא אחד, ושרק ה' הוא האלהים, קיבל גם השם הכללי אלהים הוראה של שם פרטי, ונעשה נרדף לשם הויה. אולם, כשם שבדרך כלל אין שמות נרדפים חופפים זה את זה בהוראתם, כך גם בעניין שלפנינו: «אופיו המקורי של שם אלהים — אופי של שם אפילאטיבי — לא ניתן להשכח לגמרי. לא היה אפשר לדובר העברי או לסופר העברי לשכוח, שרק שם ה' הוא המורה על אישיותו המיוחדת של אלוהי ישראל; ומאידך גיסא, לא היה אפשר לו שלא לשים לב אל העובדה, כי בשם אלהים מכונים גם אלוהי העמים, ורק לאחר שיכירו כל האומות כי ה' הוא האלהים, אז: "יהיה ה' אחד ושמו אחד".»

הנהגה אחרי בירורים — והדגמות מרובות — הגיע קאסוטו למסקנה, שבסיפור מעשה בראשית מופיע האל כבורא העולם החומרי, וכאדון העולם השוגט על הכל. כל היקום נוצר במאמרו בלבד, בלי מגע ישיר בינו ובין הטבע. מתוך כך מן הראוי שישתמש כאן הכתוב בשם אלהים; ולמעשה רק שם אלהים לבדו נמצא בכל הפרשה. ואילו בסיפור מעשה גן עדן להפך, מופיע האל כמנהיג מוסרי, כי הנה מטיל הוא על האדם מצווה מסוימת, סמל למצוות המעשיות העתידות להינתן לישראל, ודורש מאתו דין וחשבון על מעשיו... משום כך דרוש היה כאן שם הויה (את היוצאים מן הכלל הוא מסביר בדברים המתקבלים על הדעת). וכן הוא מוכיח, שבכל מקום ומקום שבס' בראשית ענין שם אלהים אינו דבר שבמקרה ובהזדמן — אלא קשור בתוכן הסיפור.

בפרק ד' שבספרו — «הלשון והסגנון» — דן קאסוטו על הבדלים בביטויים, ניבים וצורות דקדוק שונים, המשמשים סימני היכר, על דעת המבקרים, למקורות השונים. ככה הם אומרים, למשל, שהמושג כריתת ברית בין אלהים ובין האדם מתבטא במקור כ על ידי הביטוי «הקים ברית» ולפעמים «נתן ברית»; ואילו בשאר המקורות (א) על ידי הביטוי «כרת ברית». והנה מוכיח יפה קאסוטו, ששני הביטויים האלה

רוח אלהים מרחפת על פני המים, ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור, וכן עד סוף הסיפור הראשון על מעשה בראשית, כלומר עד המלים «אשר ברא אלהים לעשות» (ב' ג.). ומיד אחר כך קוראים אנו: «אלה תולדות השמים והארץ בהבראם, ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים (ב' ד'), וכן כמעט תמיד עד סוף מעשה גן-עדן. כלומר עד סוף פרק ג'. אחר כך, בתחילת פרק ד', נמצא כתוב: «קניתי איש את ה'» ועוד כמה פעמים בפרשה זו חוזר השם בן ארבע האותיות. אותם חילופי שמות אלוהות אנתנו מוצאים גם בשאר סיפורי המקרא, כגון מעשה המבול, ברית בין הבתרים, פרשת מילה.

וכך מתעוררת השאלה: חילוף שמות זה מה בא ללמדנו? שיטת המקורות עונה: יש כאן פרשיות שונות הנובעות ממקורות שונים: «תעודה אחת — המקור י' — היתה משתמשת בשם הויה; ותעודה שניה, א — היתה משתמשת בשם אלהים; תעודה שלישית, כ' (מקור תורת כהנים) היתה משתמשת אף היא בשם אלהים (המקור ד — מקור דברים אינו מופיע בס' בראשית כל-עיקר), אחר-כך בא אחד עורך, לקח פרשיות מסוימות ממקור זה, פרשיות מסור ימות ממקור זה, ופרשיות מסוימות מן המקור השלישי, ונתנן זו בצד זו — או הרכיבן זו בזו — אבל השאיר לכל אחד מן המקורות את צורתו, ואף את שמות האלוהות שנמצאו בו. מתוך כך נוצר בספר המורכב חילוף זה המופיע לעינינו. חילוף זה הוא, כאמור, שהביא לידי ההשערה, שהתורה סודרה מאותן «תעודות», שכל אחת מהן השתמשה בשם אלוהות נבדל: שם הויה או שם אלהים.

כדי להפריך השערת יסוד זו בהבנת התורה שם קאסוטו לבו בראשונה למובנם המדויק של שני שמות אלהות אלה: «שם אלהים — הוא קובע — הריהו מעיקרו שם עצם כללי — שם אפילאטיבי — המשותף לאל היחיד שלנו וגם לאילי העמים (כמו שרגילים להסביר הפרשנים העתיקים שלנו: «אלהים — חול»). ולהפך, שם הויה, הריהו שם עצם פרטי, השם המיוחד לאלהי ישראל, לאותו האל, שבני ישראל מכירים אותו

ומשמיע באזניהם את קולו. הצדדים השונים הללו אינם מעכבים זה את זה במצפוננו של האיש המאמין, התמים עם אלוהיו והמשוכנע שלא האל משתנה, אלא שפעולותיו משתנות, או שנקודת המבט שממנה נושא האדם אליו את עיניו — היא המשתנה...

ואם יש עוד מפקפק בדבר — מוסיף קאסוטו דברי חיזוק ואישוש — „אביא לו דוגמה מחוץ לספרות המקראית: הרי בקומדיה האלוהית של דאנטה אליגיירי (קאסוטו ז"ל היה בקי גדול בספרות האיטלקית בכלל, וחדר בייחוד ליצירתו המופלאה של דאנטה), בצדם של החלקים החיוניים ביותר והמגוונים ביותר, המלאים סיפורי פלאים והרומזים בכל רגע להתערבותה הישירה של האלוהות בענייני בני אדם — ישנם חלקים דוקטרינריים, מקבילים באופיים ובתפיסת העולם שלהם לפרשיות המיוחסות למקור כ, כמו שאלה הראשונים (סיפורי הפלאים שבקומדיה לדאנטה) מקבילים לפרשיותיהם של י ושל א. ובכל זאת — דאנטה אחד תקור מדיה שלו אחת“.

הפרק שלפני האחרון, הדין ב„פרשיות מורכבות“ — הוא מהמעניינים ביותר שבספר. בעוד שבפרקים הקודמים הושם לב לפרטים אופייניים שבס' בראשית, נדונה בפרק שלפנינו פרשה אחת שלמה ורציפה שבבראשית, היא פרשת ברכת יצחק לבניו. בפתיחה לאותו פרק, מגלה המחבר את שיטת עבודתו בסתירת בניין המקור רות מיסודם של המבקרים, ואומר: „טיבו של העניין הבא היום על הפרק דורש מאתנו שלא נקבץ את החומר לדיון ממקומות שונים, אלא מוטב שנרכז את עיוננו במקום אחד, כדי שנוכל להעמיק בו את הסתכלותנו במידה הראויה. עלינו לדון על שאלות דקות של קשר הגיוני ודקדוקי בין הפסוקים ובין חצאי הפסוקים, ועל סידורם הפנימי של הפרשיות. ומתוך כך טוב לנו שנעמיק את מחקרנו יותר משנרחיבהו. נבחר בפרשה אחת מן האופייניות ביותר בין אלה הנחשבות למורכבות, ונתבונן בה בפרטות“.

בעלי שיטת המקורות מחלקים את ברכת יצחק (בראשית פרק כ"ז) לשני מקורות; הם

יש לכל אחד מובן מיוחד, ואין כאן ביטויים נרדפים. הביטוי כרת ברית, לכרות ברית — רוצה לומר למסור הבטחה מסוימת; ואילו הביטוי להקים ברית, רוצה לומר — לקיים למעשה את ההבטחה, שנמסרה בשעת כריתת הברית“.

בפרק ה' מייחד קאסוטו את החקירה להבדלים שבתוכן. השערת המקורות מתבססת על סתירת וחילופי דעות שבין סיפור לסיפור ובין פרשה לפרשה. לדעת החוקרים, רואה מקור י — בסיפורי ספר בראשית — באלוהות את „אלוהיהם הלאומי של בני ישראל, ורק בדרך אגב את אלהי העולם. מקור זה תופס את האלוהות כבורא שמים וארץ, אדון על כל העמים, מנהיגם של בני אדם ושופטם, הדין עליהם בצדק כפי מעשיהם, והמשגיח בייחוד על אלה המכירים אותו והנאמנים לעבודתו. מקור זה אינו מציג לפנינו את האלוהות כישות מופשטת ורחוקה בהחלט מהעולם החמרי, אלא מתארת אותו בתמונה פרטנאלית — מייחסת לו דגשות דומים לרגשות בני אדם, ומספרת לנו על יחסיו הישירים לבני אדם ובייחוד לנאמניו, על קבלו תפילותיהם ובייחוד על התגלותו להם בתמונות פחות או יותר מוגשמות, אפילו ביום בהיר, ולפעמים על ידי מלאכיו. לעומת זה שונה עמדתו של המקור א. בפרשיותיו של א באה לידי ביטוי תפיסה תיאולוגית נעלה יותר, ובהן גדול יותר המרחק שבין אדם למקום, וכי' וכי'. ואילו מקור כ מתרומם להשקפה טראנסצנדנטית בהחלט. בין הנבראים ובין האל האיך-סופי מפרידה תהום עמוקה, שאין לעבור עליה בגשר חמרי כל שהוא, אלא אפשר רק לטוס עליה בקפיצה רוחנית“.

קאסוטו מפרק דעה זו בדברים של טעם, ואומר שיש כאן צדדים שונים של ישות יחידה אחת: „התורה באה ללמדנו על צדדיה השונים של דמות האלוהים, שהוא באותו הזמן אלוהי ישראל ואלוהי כל העמים, האל העליון המרומם מעל לטבע, ובכל זאת קרוב ללבו של האדם ומשגיח עליו, כאב המשגיח על בניו; רחוק מכל גשמות, ובכל זאת מתגלה לעין בחיריו

שאינו ניתן להיפרד לשני חלקים. המלה הנה מכניסה את ההקדמה, והמלה ועתה — מכניסה את המסקנה הנובעת מאותה ההקדמה; ואי אפשר לה להקדמה בלי המסקנה, ולא למסקנה בלי ההקדמה. אם רצוננו להביא ראיה לשימוש זה — אין אנו צריכים להרחיק עדותנו. בעצם הפרשה שלנו כתוב: הנה נא זקנתי לא ידעתי יום מותי, ועתה שא נא כליך וגו' (פסוק ב'ג'). לפיכך ברור, שאין להפריד בדברי רבקה בין רישא לסיפא, כשם שאין להפריד זה מזה שני חצאי המספריים. אין אחד מהם חותך כל זמן שאינו מחובר לשני¹.

ב

לספרו "מאדם עד נח" נודעת חשיבות יתירה, מאחר שבו הוא קובע — במבוא ובפירושו למעשה הבריאה שבתורה — את פרטי השקפתו תיו בחקר המקרא בכלל, והתורה בפרט: מה שהסביר באופן כללי בספר "תורת-התעודות" (שנסקר בפרק הקודם) מקבל תוספת ביסוס וחיזוק בפירושו לסידרת בראשית. במבואו לפרשת הבריאה, קובע קאסוטו ז"ל כלל גדול ביחס המקרא לאגדות המזרח המיתולוגיות. לדעתו, היתה גם שירת עליגה בספרות ישראל הקדומה (כמו שנרמז בפתיחה למאמר); זמן אותה שירת העלילה חל עוד לפני תקופת המקרא, אולם כמה יסודות, הדים ורמזים לאגדות אלו, אנו מוצאים במקרא. כמוכן, ספרות המקרא שינתה בהרבה מוטיבים אליליים אלה, וסיגלה אותם לאמונת היחוד המקראית. דוגמה לכך ישמש פסוק ט' שבפרשת הבריאה, מאמר אלהים:

יקו המים
מתחת השמים.
אל-מקום אחד
ותראה היבשה —

ויהי כן.

קאסוטו מקשר לאותו פסוק מה שמסופר במיתוס המיסופוטאמי, המדבר בפרטות על מלחמת

קולפים מן הסיפור האחד שלפנינו בתורה — סיפור נוסף, וכך יוצא להם שני סיפורים נבדלים: אחד משתייך למקור א', השני למקור א'. והנה מוכיח קאסוטו בראיות שונות, שאין לחלק את הסיפור לשניים. יתרה מזו, דווקא מטעמי לשון וסגנון — אי אפשר לחלק סיפור זה לשני מקורות שונים; וכל מי שחך לו לטעום את טעמה המיוחד של העברית העתיקה, כל מי שיש לו הרגשה לרוחה הסגולית של לשון המקרא — מוכרח להסכים לדבריו. המחבר מרצה את שיטת המבקרים בנוגע לפיסקה, מן פסוק ה' (ורבקה שומעת וכו') עד סוף פסוק י' (בעבור אשר יברכך לפני מותו). גם פיסקה זו הם מחלקים לשני מקורות: למקור א' משייכים את הפסוקים הבאים:

ורבקה שומעת בדבר יצחק אל-עשו בנו, וילך עשו השדה לצוד ציד להביא: ורבקה אמרה אל-יעקב בנה לאמר, הנה שמעתי את-אביך מדבר אל-עשו אחיך לאמר: הביאה לי ציד.

את ההמשך הם משייכים למקור א':

ועשה-לי מטעמים ואכלה ואברככה לפני ה' לפני מותי: ואתה בני שמע בקולי לאשר אני מצוה אותך: לך-נא אל הצאן וקח-לי משם שני גדיי עזים טובים, ואעשה אותם מטעמים לאביך כאשר אהב: והבאת לאביך ואכל בעבור אשר יברכך לפני מותו.

הרי בפסוקים ששוויכו למקור א' נמצא שם הויה, בביטוי "לפני ה'!" למקרים כאלה מוכנה תמיד אצל המבקרים לפואה בדוקה: מוחקים את שתי המלים (לפני ה') — והכל "בסדר". אולם — ממשיך פרופיסור קאסוטו בנייתו הדק והמדוקדק — ואומר: "די בהערה אחת להפוך את הקערה על פיה בהחלט. כתוב בתחילת דברי רבקה — בחלק המיוחס למקור א' — הנה שמעתי את-אביך וגו' (פסוק ו'); ובהמשך — בחלק המיוחס למקור א' — כתוב: ועתה בני שמע בקולי וגו' (פסוק ח'). שני הביטויים — הנה ועתה — קשורים הם זה בזה במבנה הדיבור העברי, ומהווים זוג של מלים

(*) הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, סידרת ספרים לחקר המקרא מיסודו של ס. ש. פרי, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשי"ג.

שמתי חול גבול לים" (ירמיה ה', כ"ב).

בעקבות ספרות המזרח העתיק, קובע קאסוטו, שפרשת בראשית בנויה לפי שיטה מספרית מסוימת, שיטה שבה נודעת חשיבות מרעית למספר שבע. פרשת הבריאה בנויה "על פי שיטה של הרמוניה מספרית. מספר שבע משמש יסוד לא רק לעיקר תוכנה, אלא גם לקביעת פרטים רבים מפרטיה. מספר זה הריהו — גם בישראל וגם בעמים, גם במזרח וגם במערב, וביחוד במזרח — מספר השלימות, ויסוד הסיפור השיטתי; וחשיבות מרובה נודעת לו בסימני בוליקה המספרית. פעולתו של הבורא — השלימה של ימימות מוחלטת, והמסודרת סידור שיטתי משוכלל — מתחלקת לשבעת ימים: ששת ימים של מלאכה — ויום שביעי של הנאה מן המלאכה הנגמרת... ובהתאם לחשיבותו של מספר שבע בכלל, ובקשר למעשה בראשית בפרט, חוזר מספר זה כמה וכמה פעמים במבנה הפרשה; וקאסוטו מפרט זאת בהמשך העניין, אחת לאחת.

ג

שני הספרים — "מאדם ועד נח" שסקרנו זה עתה, ו"מנח עד אברהם"*) שנסקור להלן — בנויים לפי מתכונת אחת, מבואות והקדמות לפני כל פרשה או פרק, ניתוח מעמיק וחוזר לכל עניין; אופן הפירוש — אחד בשני הספרים, מפרט ומרחיב את הדיבור על כל פרט ופרט, ומביא ביבליוגרפיה עשירה לכל דבר ודבר. בשני החלקים של הספר הונחו גישות ויסודות משותפים, הלא הם: לבאר את הכתוב לפי שיטה פילולוגית-היסטורית, ולהתקרב — עד כמה שאפשר — להבנת דברי התורה, "כפי מה שרצתה התורה שיהיו מובנים לקהל קוראיה בזמן כתיבתה". בדרך כלל (עד אברהם) עוסקים שני הספרים על עניינים שבהם היו מרבים לספר במזרח הקדמון — הן בישראל והן בעמים. לכן פירש קאסוטו פרשיות אלה מתוך השוואה מתמדת, למה "שהיו דעותיהם וידיעותיהם, השקפותיהם ומסורותיהם של העמים השכנים ושל עם ישראל עצמו על עניינים אלה ועל מה שק-

האל הבורא עם תאמת ועל נצחונו עליה... כן מביא קאסוטו אגדות מעין אלה, שרווחו גם אצל הכנענים, כמו שמצינו באחד מלוחות אוג-רית — בו מסופר על מלחמתו של האליל בעל עם שר הים. והנה, מתוך רמזים בספרי המקרא ומתוך כמה אגדות בספרות חז"ל — יש להניח, שגם בישראל היתה קיימת מסורת שירית קדומה, אשר סיפרה על רהב — שר הים — שהתנגד לרצון אלהים, ולא הסכים לצמצם את מימיו בתוך אפיק מסוים, עד שהכניעו הקדוש-ברוך-הוא, והרגו וקבע גבול למי הים, שלא יוכלו לעבור אותו לעולם. אכן, בספרות המקרא אין עוד מלחמה בין אלים, ופה מדובר רק על מרד אחד הנבראים (רהב, שר הים) בבוראו: המסורת האלילית הקדומה לבשה, אפוא, בספרות ישראל ואמונתה צורה המתאימה לתפיסת ישראל בדבר אל אחד ויחיד, בורא העולם ושולט בו. קאסוטו מביא כמה ראיות מספרי ישעיה (עורי עורי לבשי עוז זרוע ה', עורי כימי קדם, דורות עולי-מיים, הלא את היא המחצבת רהב, מחוללת תנין, הלא את היא המחרכת ים, מי תהום רבה), ובי תהלים (אתה פוררת בעוז ים, שברת ראשי תנינים על המים... ובפרק פ"ט, שם: אתה דכאת כחלל רהב, בזרוע עוז פורת אויביך), וכן בספר איוב (בכחו רגע הים ובתבונתו מחץ רהב) ועוד. וכן הוא מביא מקורות חז"ל, המקבילים לאגדות מזרח עתיקות: "אמר ר' יהודה אמר רב: בשעה שביקש הקדוש-ברוך-הוא לבראות את העולם, אמר לו לשר של ים: פתח פיך ובלע כל מימות שבעולם; אמר לפניו: רבוננו של-עולם, די שאעמוד בשלי, מיד בעט בו וחרג, שנאמר: "בכחו רגע הים ובתבונתו מחץ רהב" (בבא בתרא ע"ד ע"ב); "כיוצא בדבר נמצאת אגדה בפרקי דרבי אליעזר ה': "מיד נתגאו המים, ועלו לכסות הארץ כבתחילה, עד שגער בהם הקדוש-ברוך-הוא וכבשן ונתנן תחת כפות רגליו, ומדדן בשעלו שלא להוסיף ולא לגרוע; ועשה חול גבול הים, כאדם שהוא עושה גדר לכרמו, וכשהן עולין ורואין את החול לפי-ניהם — חוזרים לאחוריהם, שנאמר: "האותי לא תידאו, נאום ה', אם מפני לא תחילו, אשר

*) ההוצאה והסידרה הניל, ירושלים תשי"ג.

עגולים גם בספרות המקראית וגם בספרות התלמודית והמדרשית. לפי השיטה השומרית, ששים שנה מהוות יחידה, הנקראת בשם "שוש"; עשרה שושים — כלומר שש מאות שנה — מהווים "נר"; ששים שושים — כלומר 3600 שנה — מהווים "שר"; וששים שרים — כלומר 216.000 שנים — מהווים "שר גדול". והנה מוכיח קאסוטו, ששני היסודות — שיטת הששים והמספר שבע — רגילים גם בישראל. כמה מספרים עגולים המיוסדים על שיטת הששים שכיחים בספרות המקרא וכן בספרות התלמודית והמדרשית. למשל: מאה ועשרים, שלוש מאות, שש מאות, אלף ומאתיים, שלושת אלפים, ששת אלפים, שנים עשר אלף, שלושים אלף, ששים אלף, שש מאות אלף או ששים רבוא וכיוצא בהם. וכוונת כולם: מספר גדול, או מספר גדול מאוד". והנה רגילים להוסיף תוספת שבע על מספרים עגולים השייכים לשיטת הששים, כגון: מאה ועשרים — פירושו מספר גדול; עם "תוספת שבע פירושו מספר עוד יותר גדול. כך שנות חייה של שרה, הגיעו לא רק למספר הגדול של מאה ועשרים, אלא גם לשבע נוספות. ומניין מדינותיה של מלכות פרס, שהוא מאה ועשרים בספר דניאל (ו' ב') — מגיע לשבע ועשרים ומאה במגילת אסתר.

אם נעיין בפרטות בכרונולוגיה של כל ס' בראשית נראה, שכל מספרי השנים שבה, נחלקים לשני סוגים: א. כפולות של חמש, כלומר מספרים מתחלקים לחמש בלי עודף, שספרתם האחרונה היא חמש או אפס; ב. כפולות של חמש בתוספת שבע. והנה פרק של חמש שנים שייך גם הוא לשיטת הששים — מכיוון שהוא כולל ששים חודש". על יסוד נתונים אלה מסביר קאסוטו את הכרונולוגיה בפרשיות הראשונות שבספר בראשית.

והנה מה שהסביר בספר הראשון לגבי ימי בריאת העולם, הכרונולוגיה ומספר שנות חיי הבריות בדורות שלפני המבול — מקבל תוספת הסברה והעמקה גם בספר השני ("מנח עד אב" רהם"), בהקדמתו לפרשת המבול: גם בפרשה

שור בהם". בפירוש הושם לב לספריהם של עמי המזרח הקדמון ואל הנתונים הארכיאולוגיים, העשויים להפיץ אור על איזה עניין גידון, יתרה מזו, לא רק להקבלות שבין ישראל לעמים הושם לב אלא גם להבדלים שביניהם, שהרי ההבדלים מאלפים. אולי עוד יותר מן ההקבלות. כן השתדל קאסוטו — שהשתתף מתוף ערנות יוצאת מן הכלל במחקר החדש של ספרות אוג"רית הכנענית — להביא את המסורת הספרותית ואת כלליה, לשם הבנת הפרשיות הראשונות שבספר בראשית. וכמרומו מקודם, נעזר בהרבה על ידי השוואות מתחום היצירות הספרותיות של הכנענים מפאת ההיקף הרחב של החומר (שני הספרים הנ"ל תופסים קרוב ל-500 עמ'), חולק החומר לשני ספרים נפרדים. אולם יש דברים כלליים המשותפים לשני הספרים, בייחוד בעיית המספרים במקרא, וכן הכרונולוגיה שבמקרא והמידות של תיבת נח. קאסוטו מוכיח בשני הספרים (ע' להלן), כי המספרים שבמקרא אינם מדויקים, אלא מעוגלים ויש להם תפקיד רעיוני סימבולי. כמו למספר שבע, כן נודעת חשיבות רבה למספר ששים. בהקדמתו למעשה קין והבל, מציין קאסוטו, כי "גם בפרשה זו — כמו בפרשיות הקודמות — ניכרת הכוונה לייסד את דברי הכתוב על שיטה של הרמוניה מספרית. המספר שבע (שבעתיים יוקם), ועוד יותר בביטוי: "כי שבעתיים יוקם קין ולמך שבעים ושבעה". על למך, דור שביעי לאדם, מרחיב הכתוב את הדיבור הרחבה מיוחדת. מספר הש' מות הנזכרים במשפחתו של קין — החל מאדם וחווה וכלה בנעמה — הריהו י"ה, פעמיים שבעה".

ובהקדמתו לפרשה הרביעית, למספר תולדות האדם" — מנסה קאסוטו לפתור את הבעייה הכרונולוגית שבבראשית מפרק ה' א' ואילך; פתרונה מתבסס ביחוד על שיטת הששים השומרית. השיטה השומרית של הספירה, רישומה ניכר עד היום במנהגי חיינו (חלוקת המעגל לשלוש מאות וששים מעלות, חלוקת השעה לששים דקות וחלוקת הדקה לששים שניות וכו'); השימוש בתריסר, ובכפולות של תריסר, ועוד ועוד; ועל פיה ניתנים כמה וכמה מספרים

אחדים חשבו את דמותו של אברהם כדמות של אל או אל-למחצה, שהורדה לדרגת אנוש ונעשתה בישראל לאבי האומה. אחרים קבעו את אופיו המקורי של אברהם כאחד הקדושים והגבורים, או כאל מיוחד לשבט מסוים. «חוקרים רבים רואים את סיפורי האבות כסמלים לתולדות שבטים; וזה אמנם מסתבר במקרים מסוימים, כגון למה שנוגע ליחסים שבין יעקב ועשו, אבל בנוגע לאברהם קשה להסכים לדעה זו, שהרי אין השם אברהם בא כשם של שבט או עם»...

הצד השווה שבדעות רוב החוקרים — מוסיף קאסוטו — עד לפני שנים מועטות היה, שהסיפורים על האבות נתחברו בתקופה מאוחרת הרבה לתקופת האבות עצמם, ושהם נשתנו — שינוי אחר שינוי — לפני שנקבעו בצורה שלפנינו, ולכן מסיקים אותם החוקרים שאי אפשר לומר כי בסיפורים אלה נשתמרו ידיעות היסטוריות נאמנות. «אבל כל הדעות האלה התיישנו בימינו: התעודות הקדומות שנתגלו בזמן האחרון במיסור פוטמיה, איפשרו לנו להכיר את החברה המיסור פוטמית שבמחציתו הראשונה של האלף השני לפסה"ג, את מנהגיה ואת תנאי חייה. והנה הרקע של סיפורי האבות שבספר בראשית — היהו ממש אותו הרקע המופיע לנגד עינינו באותן התעודות..... היחסים שבין אברהם ובין דמשק אליעזר, למשל, מתבארים יפה על סמך מנהגים המשתקפים בתעודות נזו; ועניין אשתו של אברהם, שנתנה לו את שפחתה כדי להיבנות ממנה — מתבאר לא רק על סמך סעיפים אחדים של חוקי ח'מורבי, אלא במיוחד על סמך תעודות אחרות מתעודות נזו. בכלל, כל הרקע התרבותי, החברתי, האתנוגרפי והלשוני של סיפורי ספר בראשית על אברהם מתאים למה שמגלים לנו הטכסטים של המזרח הקרוב, השייכים למחציתו הראשונה של האלף השני לפסה"ג. וכמובן, לא היה אפשר לבני-ישראל בתקופה מאוחרת ליצור יצירות ספרותיות מתאימות במידה שכזו למצב הדורות הקודמים, שבוודאי לא היה ידוע להם. ומזה יש להסיק על קדמותם של הסיפורים ועל ערכו ההיסטורי של עיקר תכנם».

זו ניכרת הרמוניה מספרית. המספר שבע, שהוא כאמור מספר השלימות, אותו מספר חוזר ונשנה גם בפרשת המבול: פרקי זמן של שבעה ימים, ושבעה זוגות של בהמה טהורה ושל עופות השמים. «מלבד מספר שבע — תופסים מקום חשוב בפרשה הזאת גם המספרים השייכים לשיטת הששים הנהוגה במזרח הקדמון». מקרא מלא הוא: «ונח בן שש מאות שנה». ואורך התיבה — שלוש מאות אמה; מספר 300 הריהו אחד המספרים העגולים, לפי שיטת הששים... מחצית של שש מאות, שהוא 10x60, רוחב התיבה היה — חמישים אמה. מחצית המספר מאה, אחד המספרים היסודיים בשיטה העשרונית. וגובהה של התיבה שלושים אמה — «מחצית המספר 60, המספר היסודי בשיטת הששים».

עד אברהם מקביל קאסוטו — וגם מבדיל — בין פרשיות המקרא לבין אלו שבספרי המזרח הקדמון; בהקדמתו הכללית לסיפורי התורה על אברהם (שנתפרסמה אחרי פטירתו), הוא עומד בייחוד על התוכן הישראלי של אותן פרשיות. שהרי אין למצוא בספריות העמים השכנים הקבלות לתולדותינו: «מעשה בראשית, מעשה גן עדן, תולדות הדורות הראשונים של בני אדם, מעשה המבול וכיוצא באלה — הם כולם עניינים, שגם עמים אחרים נתנו עליהם לבם ודעו-תם, והירבו לספר עליהם ולהעלותם על ספר לזכרון; אבל מאורעות חייהם של אבות האומה הישראלית היו בתקופה הקדומה — עניין לישראל בלבד». אמנם גם לשם הבנת פרשיות אלה אפשר להפיק תועלת מרובה מן התעודות ששרדו לנו מן המזרח הקדמון; בייחוד הן עשור יות להבהיר לנו «את הרקע הגיאוגרפי וההיסטורי הכללי של סיפורי המקרא על אברהם ועל משפחתו».

בפרק זה, חשובה עוד יותר ההערכה ההיסטורית של סיפורי התורה על האבות, ובתוכם אלה השייכים לאברהם. קאסוטו מעביר לפני הקורא כל השיטות והדעות השונות שנאמרו בעניין זה: שיטה מיתולוגית, שלפיה סימל אברהם («אב-ה'רס») עצם השמים, ובמיוחד השמים בלילה.

במספר מלים מסוימות, המורות על עניין-מה, כגון: "הלשונות של פריה ורביה הבאות בפרשה הראשונה שבספר שמות — הן שבע; מספר המור רה על השלימות: א. 179; ב. וישרצו; ג. וירבו; ד. זיעצמו; ה. במאד; ו. מאד; ז. ותמלא הארץ אותם".

לעיל כבר דובר על חידושו הגדול של קאסוטו, בדבר קיום שירת עלייה קדומה בישראל. והנה, לדעתו, המקורות — ואולי המקור הראשי לס' שמות — אינם מקורות י. א וז; מקור ראשי לס' שמות שימש "אפוס קדום, שהיה מספר בא-ריכות על שעבוד מצרים, על השחרור ועל מהלך בני-ישראל במדבר". השערה זו מקבלת אישור וחיוזק בעובדה, שבכמה פסקות המדברות על יציאת מצרים אנו מוצאים "קצב שירי, תקבור לת..... וביטויים נדירים ופיוטיים". מזה נמצאנו למדים, שמחבר ס' שמות שאב חמרי לשון וסגנון מתוך השירה האפית הקדומה על יציאת מצרים. לעומת זה, חושב קאסוטו, כי שירת הים — לקוחה בשלמותה משירה לירית קדומה, כדוגמת השיר על "שמש בגבעון" (יהושע י' י"ב), הלקוח מ"ספר הישר". ומעניין לשים לב לפתיחות הדר-מות לשניהם: כאן: אז ישיר משה; ושם: אז ידבר יהושע. פתיחות אלה קושרות את השירים אל סיפורי המאורעות.

עניין רב יש בתיאור קריעת ים סוף. להסברת פרשה מופלאה זו מקדים קאסוטו ואומר: "כדי להבין למה התכוון הכתוב בתיאור קריעת ים סוף, עלינו לשים לב אל טבע המקום: בסביבות סואץ שכיחה תופעה זו, שבשעות גאותו של הים האדום נכנסים מימיו לתוך החול — מתחת לפני הקרקע; ופתאום מתחילים המים מבצבצים ועור-לים מתוך החול, שהיה יבש עד אז. במשך זמן קצר נהפך החול לבזוק, ועוד ממשיכים המים לעלות, ולבסוף מתהווה שכבה גבוהה של מים ממעל לחול, וכל השטח מתכסה מים". והוא מוסיף לספר, שכך קרה פעם לנפוליון הראשון, שסייר באותה סביבה, ובהליכתו עבר בקלות על היבשה; "ואור-לם בחזרתו מצא את המקום מלא מים והגיע לידי סכנה. וכך אירע שם גם לתיירים בימינו, שהוכרחו לחזור בתוך סירה על המים המכסים

ד
בפירושו לס' שמות*, ההרצאה, ההסברה ודרך הפירוש — מצומצמים בהיקפם מאלה שבפרשיות בראשית. פה הצליח קאסוטו לכנס ב-350 עמוד בערך, חומר הסברתי ופרשני על ספר רב עניין וכבד-בניין — ספר הדין על התהוות עם ישראל בכור הברזל במצרים, על יציאה משעבוד לחירות, קריעת ים-סוף, מעמד הר סיני; ראשית משפטים ודינים לישראל; עשיית המשכן והכלים ועוד. בפירושו לשמות, אין קאסוטו מרבה לטפל בביטול השערת המקור-רות; אלא, כמו שהוא דן, בדברו "אל הקורא", בפירושים המודרניים לס' שמות, המייחסים חשיבות רבה לעניין המקורות, ואגב כך מסיחים דעתם "מן העיון ביצירה, שהלכה ונוצרה מתוך מקורות אלה. בעיניהם חקר המקורות עיקר, וחקר הספר שלפנינו טפל". לעומתם אומר קאסוטו: "מטרתו של פירוש מדעי על יצירה ספרותית כל שהיא צריכה להיות קביעת הבנתה והערכתה של היצירה עצמה; ואילו חקר מקורותיה אינו אלא אמצעי להשגת מטרה זו".

והנה, אם אמנם הפירוש לשמות צומצם בהיקפו ובכמותו — לא קופחה איכות הפירושים, ההסברה והניתוח. כמו בפירושו בבראשית, כך גם כאן הוא מסביר הסבר המתקבל על הדעת את עניין המספרים המופרזים, הנוגעים ליוצאי מצרים, וכן את המידות הגדולות של היריעות וכלי המשכן, בהתאם לשיטתו המספרית: על המספר: "שש מאות אלף רגלי" מעיר קאסוטו, כי המספר הוא לאו דווקא, והכוונה לכמות גדולה מאד, ואותו סך ששים רבוא — הוא מספר עגול בהתאם לשיטה ההרמונית, שבה תופס המספר ששים והמכפלות שלו מקום גדול. בפרק המדבר על המשכן, אומר קאסוטו כי המידות מבוססות על השיטה ההרמונית המספרית, המבוססת על השיטה העשרונית: יריעות המשכן — עשר; הלולאות — מאה; הקרסים — חמשים.

וגם זאת: בפירושו — הן בבראשית והן בשי-מות — מוצא קאסוטו הרמוניה מספרית אף

* יצא לאור באותה הוצאה וסידרה, מהדורה שניה, ירושלים, תשי"ג.

ה

ספרות אוגרית וספרות המקרא. בספרו „האלה ענת“*, שכבר נסקר ב„החינוך“ (שבט תשי"ד, חוב' א') על ידי כותב הטורים — מסכם קאסוטו מחקר רבי-שנים בבעיית הספרות הכנענית, ויחסה לעברית (מחקר זה נתפרסם מקודם בכתבי עת מדעיים בעברית ובלועזית). בפרק שני שבמבוא לספר, מוסר קאסוטו, בקיצור ובבהירות, את פרי מחקרו על „ספרות מקראית וספרות כנענית“, שנתפרסם בהמשכים ב„תרביץ“ וב„לשוננו“. באותו מחקר עומד קאסוטו על תופעה מפליאה בספרות המקרא וסגנונה, והיא שכבר ביצירות הראשונות בתקופת האבות, — נראות הן לנו כיצירות מושלמות ומשוכללות, בניגוד לקו ההתפתחות שבספרויות אחרות, שבהן עדים אנו בהתחלה לסימנים של גישושי-נסיון וחיפושי דרכים. המתבונן יפה ביצירות המקרא הראשוניות, ימצא אותן בשילות ומושלמות ומשוכללות מצדן האמנותי, „כאילו קדמה להן התפתחות של מאות רבות בשנים“. סגנון המקרא ולשונה מתגלים כבר ביצירות הראשונות במצב של שלימות ושכלול, וכבר אנו מוצאים באותן היצירות ניבים וביטויים קבועים, צורות לשון ודרכי שיימוש מגובשות. קאסוטו פותר את הבעייה, בהניחו, שספרות המקרא היא המשך „של הספרות הכנענית שקדמה לה בזמן. כשם שהלשון העברית אינה אלא אחד הדיאלקטים, שצמחו מן הגזע הכנעני הקדום, וכשם שהיא ממשיכה — בשינויים דיאלקטיים אחדים, שנתהוו דרך הסתעפותם והתפתחותם של הדיאלקטים הכנעניים השונים באלף השני לפני סה"נ, — את הלשון הכנענית הקדומה ביותר והאחידה ביותר, כן ממישיכה הספרות העברית את המסורת הספרותית הכנענית, שכבר הלכה ונוצרה בתוך האוכלוסים המדברים כנענית, לפני התהוותו של עם ישראל...

* האלה ענת, שירי עלילה כנעניים מתקופת האבות, סידרם ותידגמם מלשון אוגרית לעברית והוסיף עליהם פירוש ומבוא, משה דוד קאסוטו; בהוצאת מוסד ביאליק בהשתתפות ועד הלשון העברית, מהדורה שנייה, ירושלים תשי"ד.

את המקום — שהלכו בו ברגליהם לפני שעות ספורות. וגם ההפך מזה קורה לפעמים — בשעות השפל של הים האדום: המים שהיו מכ"סים את החול — יורדים ומתמעטים ולבסוף נעלמים; ובמקום שהיה לפני שעות אחדות מכוסה מים — נראית פתאום יבשה. וכו' וכו'. ובהמשך אותו עניין מדגיש קאסוטו, שאין ברצונו להסביר את עניין קריעת ים סוף בדרך רציונאליסטית. להפך, „הסיפור מתכוון בבירור להגיד מעשי פלאים; ומי שיבוא וינסה להסביר את כל תכנו בדרך רציונאליטית — לא יתן בזה פירוש של הכתוב, אלא יביע את רעיונותיו הוא במקום הרעיונות הבאים לידי ביטוי במקרא. אבל — מוסיף קאסוטו להסביר — כדאי להשתדל להבין כיצד מתאר הכתוב שלפנינו את מעשה הפלאים שהוא מספר — ומהו הרקע הטבעי של הפלא המסופר; שהרי ברור, שאין כוונת הכתוב לשינוי סדרי בראשית, אלא לשימוש נפלא בסדרי בראשית עצמם: הפלא הוא בזה, שדווקא ברגע שהיה הדבר נחוץ, דווקא באופן שיהיה הדבר מועיל להשגת המטרה הדרושה, ודווקא בממדים היוצאים מגדר הרגיל — אירעו לפי רצונו של ה' תופעות שגרמו לתשועת ישראל, שפל הים האדום במידה יוצאת מן הכלל — עלול היה להביא השפלה רבה של מי ים-סוף; ורוח הקדים שנשבה בחזקה כל הלילה יכולה היתה להוביש את המים המרעטים שנשארו במקום הצר של הימה, על הקרקעית הגבוהה ביותר והמוצקה ביותר שבאותו המיצר, אכן, מצפון ומדרום למיצר היו נשארים מי ים-סוף — אבל באמצע היה מעבר, ובהתאם לכך, הוא מפרש את הביטויים ואת הפסוקים המתארים את פלא קריעת ים סוף: ויולך — האביד, כילה לפי משמעות אותו שורש (הלך) בלשון הערבית. ועל ידי זה: וישם את הים לחרבה — באמצעותו, ויבקעו המים — של ים סוף לשתי ימות, אחת בדרום ואחת בצפון. ויבאו בני ישראל — במחציתו השניה של הלילה, כשנפתחה הדרך לפניהם. בתוך הים ביבשה — על קרקעית המיצר שנתבישה. והמיס להס חומה — לשון הפרזה. מימינם ומשמאלם — מדרום ומצפון למקום המעבר.

עין".

ג. צמדי מלים מקבילות. לפי שיטת ההקבלה — הרווחת בשירת-המזרח הקדומה — רגילות לבוא, כידוע, שתי מלים "גדופות זו לזו בשתי הצלעות המקבילות של הפסוק". והנה לאט לאט נוצרו צמדי מלים קבועים, כלומר נוצר נוהג סגנון קבוע, שמלה מסוימת בצלע הראשונה — גורת אחריה מלה מסוימת, נרדפת לה, בצלע השניה. והנה — מביא קאסוטו — "מספר רב של זוגות מלים כאלה המשותפים לשתי הספרויות — מספר רב כל כך, שדוגמאות מהם אנו מוצאים על כל צעד ושעל, הן בשירה המקראית והן בשירת אוגרית". נסתפק בהבאת דוגמה אחת: הנה רווח במקרא הצמד ארץ-עפר. די שנוכיר דוגמה אחת משלוש-עשרה הנמצאות במקרא מס' תהלים (מ"ד כ"ו) "כי שחה לעפר נפשנו, דבקה לארץ בטננו". וכיו"ב מצינו באוגרית: "מצמיח מארץ זרעו, מוציא צאצאיו מעפר".

ד. תארים ומנוחים קבועים. אחת התופעות המעידה על מסורת ספרות משותפת לאוגרית ולמקרא היא זו, "שכמה מונחים וכמה תארים רגילים לבוא בקביעות באחת משתי ספרויות אלה ביחס לענין מסוים; ואנחנו נסתפק (מקוצר המצע) בדוגמה אחת מני רבות: "משוררי אוגרית רגילים ליחס לאבן הטובה ספיר את התואר טהור, במובן מזהיר; וגם במקרא מצינו השם המופשט טהור כהקבלה ל"ספיר, כתכונה האפיינית לספיר (שמות כ"ד י'): "ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר, וכעצם השמים לטהור".

ה. מטבעות סגנון קבועים. באפוס האוגרית, כמו בשירה האפית של כל העמים אנו מוצאים מטבעות-סגנון קבועים, החוזרים בכל פעם שחוזר המשורר לדבר "על ענין מסוים, על מצב מסוים, או על פעולה מסוימת". מסתבר, שכך היה הדבר גם באפוס הישראלי. אמנם אין עתה בידינו שום דוגמה של אפוס ישראלי קדום שלם; אבל יש להניח בוודאות, כמו שהוכיח קאסוטו ז"ל במ"אמרו על שירת העלילה בישראל, שגם בישראל היה נפוץ סוג ספרותי זה בתקופה קדומה, ואין ספק בדבר כי גם בשירה האפית הישראלית היו מטבעות-סגנון קבועים וכמה מהם "היו דור-

ולכן, כשבאו בני-ישראל להביע לראשונה את רעיונותיהם בצורה ספרותית, לא היו מוכרחים ליצור לעצמם את פלי ההבעה. כלים אלה כבר היו מוכנים ועומדים, ונקל היה להשתמש בהם כדי ליצור ספרות חדשה; חדשה בתוכנה וברוחה, אבל המשך הישנה בצורתה: בחינת יין חדש בקנקן ישן".

דבר זה מוכיח קאסוטו מתוך שירי אוגרית, שהם "יצירות ספרותיות כנעניות השייכות לתקופה שקדמה לצמיחת הספרות בישראל". בשירת אוגרית אנו מוצאים למעשה כמה וכמה תכונות "שוות לתכונותיה של הספרות המקראית. ברור, אפוא, שאין תכונות אלה אלא מורשה שבאה גם לבני אוגרית וגם לבני ישראל מן המסורת הכנענית שמימי קדם". ובהמשך אותו פרק-מבוא (היחס שבין הספרות האוגריתית לבין הספרות המקראית) מפרט קאסוטו כל אותם הדרכים, המשותפות לכתבי אוגרית ולספרות המקרא, ואלו הן:

א. ביטויים מושאלים. בשתי ספרויות-מזרח אלה, אנחנו מוצאים השאלות (מיטאפורות) שוות, ובוודאי שאין זה דבר שבמקרה ובהזדמן: במקרא מצינו (תהלים ו' ז'): "אשחה בכל לילה מטתי, בדמעתי ערשי אמסה"; ובכתבי אוגרית מצינו: "ותמס מטתו בבכיו". בתהלים ק"ב י' נמצא: "ושקוי בבכי מסכתי"; ובאוגרית: "ותשת כיון דמעות"; והקבלות נוספות פהנה וכהנה.

ב. דימויים. גם בעברית וגם באוגרית ישנם דימויים כלליים ופשוטים, כגון זה של הנשר להוריות "על מעוף גבוה ותקוף, או זה של הארבה, להורות על מספר רב לאין סוף"; יתכן ואין בהקבלות אלה משום חשיבות וראייה לבעייה הנידונה. אולם יש דימויים פרטיים מיוחדים, העשויים להוסיף חיזוק ואישוש לענין הנידון; כגון הציור של הבהמות המנוגחות, מיוצג גם בעברית וגם באוגרית על ידי הרעם: "וקרני ראם קרניו, בהם ינגח יחדו אפסי-ארץ" (דברים ל"ג י"ז); וכן באוגרית: "וינגחו כרעמים" — מסתבר אפוא שיש כאן מסורת ספרותית משותפת. כיו"ב בתהלים (מ"ב ב'): "כאיל תערוג על-אפיקי-מים"; והנה הדימוי האוגריתי: "ואיל תערוג עלי-

ובמקום אחר שם (כ"ד ס"ג): "וישא עיניו וירא והנה גמלים באים"; ודוגמה נוספת (בלי המלה "והנה"): "ותשא רבקה את עיניה — ותרא את יצחק" (שם פסוק ס"ד) ועוד ועוד. וביטוי דומה לזה רגיל במקרים כאלה בשירה האפית האוגריתית; כגון "וישא עיניו וירא.... ותשא עיניה הבתולה ענת, ותשא עיניה ותרא".

בסימן ו' — חזרות — מדובר על סגנון חזרות מסוים, שבמידת-מה הוא משותף לספרות אוגריתית ולספרות המקרא. בסימן ז', מדובר על צורות דקדוק מיוחדות לשמות ופעלים, שיש להן תקבילים מפליאים גם בספרות זו וגם בספרות זו. ביאור שתומות במקרא, עם ההתעמקות בשירת אוגרית — תוך השוואה לספרות המקרא — בא קאסוטו לידי מסקנה, כי "הקירבה הלשונית והספרותית שבין כתבי אוגרית לבין כתבי המקרא מסייעת בדיננו... לברור כתובים ועניינים שתומים במקרא". בפרק ובמפתח ל"מקראות שנתפרשו בספר" — מסכם קאסוטו את כל החומר העצום שנתפרש לו בהבנת המקרא, בביאור ענייניו ובפירוש שתומותיו — שתומות שהמבארים החדשים היו רגילים ל"תקן" אותן.

מים — או אף שוים — לנוסחאות שאנו מוצאים עכשיו בשירה האוגריתית". אכן, שירים אפיים מובהקים אין לנו בספרות העברית המקראית, אבל ביטויים בודדים של אותה שירה קדומה נשארו לנו בספרות הפרוזה הקדומה. מתוך השוויה לספרויות של עמים אחרים, אנו יודעים שכל ספרות מתחילה בשירה, ורק אחר כך מתפתחת הפרוזה, ובפרוזה הקדומה של כל עם ועם ניכרים עדיין עקבות השירה שקדמה לה, "בייחוד בלשונה של הפרוזה הסיפורית הקדומה נשמע לעתים תכופות מעין הד של ביטויים, שהיו שכיחים בשירה האפית שקדמה לה... והנה בפרוזה הסיפורית המקראית אנו מוצאים נוסחאות קבועות. שיש לראות בהן מעין המשך והתפתחות של הנוסחאות שהיו רגילות לבוא בשירת העלילה הישראלית הקדומה, ודומות הן לנוסחאות הרגילות בשירת העלילה האוגריתית"; והרי כמה דוגמות: פעמים רבות נמצא במקרא הביטוי — וישא עיניו וירא, וכוונת הכתוב היא: פלוני ראה לפניו מישהו חדש או מישהו חדש; כך למשל: "וישא עיניו וירא, והנה שלושה אנשים נצבים עליו" (בראשית י"ח א');